

TÓTH KÁLMÁN

Csengey Dénesről, a szó és a tett művészéről¹

Bartusz-Dobosi László legújabb könyve a közelmúlt olyan írói életművét vizsgálja, amelyben irodalom és politika szorosan összekapcsolódik, illetve utóéletében a kultusz és a felejtés egyaránt meghatározó szerephez jut. A korán, mindössze 38 évesen elhunyt Csengey Dénesre az idősebb generációk a rendszerváltozás korának jellegzetes politikusaként és a kor szellemi életének fontos szereplőjeként emlékezhetnek, de a fiatalabb nemzedékek számára neve alig mond valamit az új évezred harmadik évtizedének küszöbén. Bartusz-Dobosi Lászlót könyve megírásakor ezért kettős cél vezérelte: egyfelől a három évtizede lezárult életművet veszi számba és értelmezi a modern irodalom- és kultúratudományi eszközök segítségével – ami lehetővé teheti a Csengey-felejtés okainak feltárását is –, másfelől az életmű értékeinek felmutatásával egyértelmű a törekvés az életmű (re)kanonizációjára.

A bevezetés tanúsága szerint a szerző tudatában van vállalkozása „irodalmi gondolkodásmód temporalitásából” fakadó kockázatainak, de kortársi kötelességének tartja az elsődleges szemtanúként megtapasztalt „rejtőzködő irodalmi kánonok” megmutatását. Vizsgálatában Csengey „alkotáslélektani megértésére” törekszik, igyekszik egyensúlyba hozni a „kortársi pozícióból fakadó élményközösség” és a „tudományos kívülmaradás” szempontjait.

Bartusz-Dobosi a Csengey-életmű elemzését „a szerzőt leginkább érdeklő területek vizsgálatán keresztül” kívánja elvégezni. Csengey rövid, másfél évtizedes alkotói tevékenységének jellemző vonását „a történelmi-társadalmi-politikai kontextusoktól” el nem választható sokszínű „műfaji eszköztár” alkalmazásában látja: az önmagát elsősorban szépíróként meghatározó Csengey „az esszé, novella, dráma és regény műfaja mellett megpróbálkozik tanulmány, szociográfiai próza, dalszöveg, színházi lib-

1 Bartusz-Dobosi László: *Csengey Dénes*. [h. n.], MMA Kiadó, 2020 (Közelképek írókról).

rettó és filmforgatókönyv írásával is. Az életmű szerves részét képezik politikai beszédei, nyilvános felszólalásai, publicisztikai és természetesen a közéleti témájú, nyilvános levélváltásai is.”

A szerző szerint Csengey életművében „a szó és a tett művészete” szervesen összekapcsolódik, megteremtve annak hitelességét: „A választott forma és a mondandó egymásba simulásában is hangsúlyozni kell ez utóbbinak, azaz a világnézeti szilárdságban megvalósuló tettnek mint etikai elemnek a primátusát. A Csengey-jelenség ennek a valóságmegélés-típusnak egyértelmű gyakorlati megnyilvánulása, amelynek bővebb kifejtése szintén e kötet egyik kiemelt szándéka.” Mindebből logikusan következik, hogy az életművet alkotó irodalmi szövegek értelmezése nem választható el a háttérükben rekonstruálható történelmi, társadalmi, pszichológiai és szociológiai vonatkozások vizsgálatától, ahogy keletkezésük korának irodalmi folyamataitól sem. Az értelmező elsődleges feladata a mű és befogadója közötti távolság csökkentése. A könyvben megvalósított vállalkozás tétje a bevezetésben megfogalmazott célkitűzések fényében leginkább abban ragadható meg, hogy Csengey életműve mennyiben bizonyul kortárs látókörből újraolvashatónak, és beilleszthetőnek a jelenkori irodalomtörténeti közgondolkodásban elfogadott kánonokba.

Az első egység (*Pozicionálás a kortárs irodalomban*) arra reflektál, hogy Csengey Dénes irodalmi alkotásai miként helyezhetőek el a teljes kortárs irodalomtörténeti perspektívában. Ennek elvégzése különösen annak fényében tekinthető kiemelt fontosságúnak, hogy Csengey alkotói pályája egybeesik a kortárs irodalomtörténetben „prózaforodulatnak” nevezett regénypoétikai változások érvényre jutásának időszakával. A posztmodern irodalomban létrejövő „új szubjektumfelfogás és értelemkonstrukció” hatása Bartusz-Dobosi szerint Csengey több művében is kimutatható.

A valóság elemeinek a fikcióba történő beemelése Csengey írói munkásságának fontos jellemzője. A szerző szerint ez alkalmassá tette őt, hogy a nyolcvanas évek folyamán az állampárttal szemben álló ellenzéki csoportok között egyre inkább megmutatkozó, a 20. század első felének népi-urbánus szembenállására visszavezethető, eltérő esztétikai és politikai nézetekből fakadó ellentéteket ne tekintse áthidalhatatlannak. Csengey Dénes személyes példával a különböző nézeteket képviselők közötti közös nevező létrehozására, a párbeszéd és a közös cselekvési képesség fenntartására törekedett a nemzeti sorsközösség jegyében. Utólag látható, hogy ezek a törekvések, különösen a rendszerváltozás után nagymér-

tékben kudarcot vallottak, de ez nem jelenti, hogy eleve értelmetlenek lettek volna, sőt akár példaértékűnek is tekinthetők, hiszen a politikai és esztétikai kérdésekről való eltérő gondolkodásnak jó szándékú és morális-intellektuális szempontból igényes emberek között nem kellene kölcsönös személyeskedő elutasításhoz és párbeszéd-képtelenséghez vezetnie. Bartusz-Dobosi úgy látja, hogy Csengeyben megvolt az ezek elkerüléséhez szükséges képesség, a „saját politikai állásfoglalásának újra és újra való felülvizsgálatára.”

Csengey a nyolcvanas években az irodalmon belüli formai-nyelvhasználati különbözőségek mellett az egyre inkább felerősödő valódi politikai nézetkülönbségek különleges viszonyrendszerében kereste a helyét. A szerző erre vezeti vissza az életmű szerteágazó műfajgazdagságát. A szerzői válaszkeresések Csengeynél a morális, azaz szükségszerűen cselekvő, közösségépítő magatartásban formálódnak, melynek két alternatíváját Bartusz-Dobosi a heroikus és a groteszk kategóriájával határozza meg.

A bemutatott monográfia rekonstruálja Csengeynek a nyilvánosság előtt lezajlott irodalmi vitáit, melyek közül a szerző legjelentősebbként a Balassa Péterrel folytatott 1987-es vitát emeli ki, amely szerinte „az író-társadalom politikai megosztottságának allegóriájaként is értelmezhető.” A vita fő kérdése a művészet szabadsága és a társadalmi-emberi szabadság szétválaszthatósága, illetve szét nem választhatósága, azaz a politika és az irodalom viszonya volt, az ezzel kapcsolatos értelmes vita és áhított közmegegyezés azonban az értelmező értékelése szerint sem a vita két résztvevőjének életében, sem azt követően nem valósult meg.

A könyv következő nagyobb egysége az irodalom és a politika összefüggésrendszereiben helyezi el Csengey életművét. Bemutatja cselekvő részvételét az irodalmi intézményrendszer átalakulásának folyamatában, mely szoros összefüggésben állt a politika aktuális kérdéseivel kapcsolatos állásfoglalással.

Bartusz-Dobosi Csengey életművének értelmezésében fontos szerepet szán a nemzedéki kérdésnek. Munkája legterjedelmesebb fejezetében a nemzedék Mannheim Károly-féle fogalmi meghatározásából kiindulva Csengey önéletrajzi vonatkozású megnyilatkozásai alapján rekonstruálja a munkásságának egyik legfőbb vállalt feladatáként jelentkező szinte kényszeres igényt” a közös nemzedéki tudat kialakítására. Ez a törekvése azonban nem vezethetett teljes sikerre, mivel „ugyanabban a mérhető

időszakban akár több párhuzamos nemzedék is létezhet egymás mellett”, és ez alól a Kádár-korszak sem tekinthető kivételnek. Csengey életművének nemzedéki aspektusa Bartusz-Dobosi szerint „a felismert értékvalósággal szembeni valós vagy annak hitt értékek felmutatásának igényével” kapcsolódik össze. A Cseh Tamás dallamaira írt dalszövegeiben, *A cella* című monodrámájában és más alkotásaiban is hangsúlyos szerephez jut a nemzedéki tehetetlenség bírálata, valamint a forradalmi változások elkerülhetetlenségének „sorok közötti” sugallata. Az életművet lezáró, András Ferenc rendezővel közösen készített jelképes című 1991-es film (*Az utolsó nyáron*) az időközben bekövetkezett változásokkal kapcsolatos csalódások kifejezése, és a monográfus értékelése szerint is egyértelmű kudarc, nem képes megfelelni eredeti koncepciójának, jelezve a generáció évtizedes problematikájának kimerülését.

A könyv utolsó nagy egysége az egész életmű megítélésével kapcsolatban kulcskérdésnek tekinthető kanonizáció problémakörét tárgyalja. A Csengey-életmű kanonizációjának időszerűségét Bartusz-Dobosi álláspontja szerint „a vizsgált alkotó tevékenységi köre (irodalom és politika), ideje (a rendszerváltozás évei), a kortársi közéletre gyakorolt hatása és az irodalmi kontextuson kívül is szerteágazó kapcsolatrendszere” egyértelműen alátámasztja, és az életmű átfogó vizsgálata a jelen irodalompolitikai helyzet jobb megértését is szolgálhatná. A kánonszerűség szempontjából az újraolvashatóság mértékét tekinti döntő tényezőnek, és e tekintetben szerinte Csengey írásai olyan korszakjelölő, sőt korszakmagyarozó és -értelmező jelleggel bírnak, hogy egyértelműen a nemzeti kultúra részei. Az életmű helyét a két véglet: a központi rang és a feledésbe merülés között határozza meg.

A szerző kísérletet tesz annak a jelenségnek a megmagyarázására is, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójának Csengey-kultusza hogyan csapathott át „a majdnem teljes elfeledettség állapotába”, amit az olvasói és kutatói értékmezők változásával hoz összefüggésbe, ráirányítva a figyelmet a történeti és művészi érték kapcsolatát értelmezhetővé tevő hermeneutikai folyamat hármassá mozzanatára, amely érthetővé teheti „a művészi közlés természetében rejlő többértelműséget.”

A kötetzáró összegzés a vizsgált életmű kritikai álláspontú közösségi szemléletét és morális, lelki aspektusát emeli ki, megállapítva, hogy esztétikai szempontból Csengey életműve „a felívelési korszakának elején törik ketté”, és „nem jut el a kiteljesedésig.” Mindez megnehezíti az

életmű értékelését, melyhez a család által őrzött „szellemi hagyatékának kiadatlan, nyomtatott és autográf formában fennmaradt korpusza” jelentheti a kulcsot. A szerző ezen az anyagon már többször végzett mintavételi kutatást, de állítása szerint „a teljes feldolgozáshoz, azaz a hagyaték dimenzióinak az életműegész szempontjából való kitágításához még további szakmai kutatásokra lesz szükség.” E megállapítás akár egy következő, a jelen könyvnél is átfogóbb életmű-feldolgozás tervét is jelentheti a remélhetőleg nem túl távoli jövőben, ami még tovább erősítheti majd a Csengey-életmű kánoni pozícióját, melyet már a jelen munka megjelenése egyértelműen kimozdított a feledés állapotából.

Az összegzés végül az életmű szövegeinek formai jellegzetességeire irányítja a figyelmet. Csengey stílusát ötletes, eredeti, olykor meghökentető, de találó metaforák és szimbólumok jellemzik; mindig van írásai-ban szín, humor, ironia. Bartusz-Dobosi a bevezetésben megfogalmazott „tudományos kívülmaradás” igényét is sikeresen érvényesítette, ezt példázza, hogy nem hallgatja el Csengey stílusának kritikusi által jogosan bírált gyengéit sem: „időnként előforduló ügyetlen mondat szerkesztései, magyartalan szórendje, mértéktelen jelzőhalmozása, már-már kibogozhatatlanul hosszú és bonyolult textusai” a szerző szerint arra utalnak, hogy Csengey „eszmei útkeresései közben” néha elveszett „a nyelv labirintusában”. A nyelv nem mindig bizonyult alkalmasnak a közösségi tradíció és etika félreérthetőséget kiküszöbölő valóságra vonatkoztatására. A szövegszerveződések szintjén a minőségi jelstruktúrák szerepét hangsúlyozó rendezőelv megalkotására, az „egyetlen forma” megtalálására Csengey egész életében hasztalanul törekedett, de ennek ellenére olyan életművet hagyott az utókorra, mely Bartusz-Dobosi könyve alapján kora történeti folyamatainak értelmezése és a befogadói önmegértés szempontjából egyaránt (újra)olvasásra érdemesnek tűnhet.

Az életmű szerteágazó kontextusait rendkívül alapos kutatói és értelmezői munka eredményeként felmutató monográfiát Csengey életrajzi adatait és munkáit, valamint a vele kapcsolatos válogatott szakirodalmat felsoroló függelék egészíti ki, amelyhez az életpályát illusztráló fényképek is kapcsolódnak.